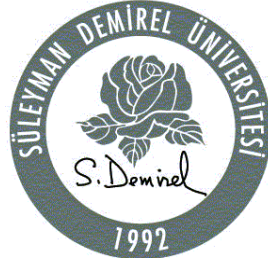


ISSN 1300-9672



**SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

**Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel**

H a k e m l i D e r g i

(Refereed Journal)

**Geçmişten Geleceğe
DİN VE FELSEFE BAĞLAMINDA İLAHİYAT
ÖĞRETİMİ
ÖZEL SAYI**

Yıl (Year): 2013/1

Sayı (Number): 30

GÜNÜMÜZ İLAHİYAT FAKÜLTELERİNDE TEFSİR, HADİS, AHLAK FELSEFESİ VE MÜZİK DERSLERİNİN ANLAMI ÜZERİNE NOTLAR

Burhanettin TATAR*

Özet

Günümüz İlahiyat Fakültelerinde okutulan klasik ve modern disiplinler dünyasızlık ve pozitivistik düşünceden olumsuz olarak etkilenmektedir. Klasik disiplinlerin bu sorunu bilgi ve varlık felsefelerinde tümelleri tikellere nispetle üst düzeye yerleştiren ortaçağ hiyerarşik metafizik âlem görüşüne değin geri götürülebilir. Modern disiplinlerde ise Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine geri götürülebilir. Bu sorunlardan kaçınmak için en uygun yol tefsir ve hadisi, yaşayan dünya felsefesi olan ahlak felsefesinin alt disiplinleri olarak ele almaktır. Ahlak felsefesi ise müzik gibi pozitivistik olmayan düşünme tarzına sahip estetik disiplinler tarafından sürekli eleştiri ve revize konusu olarak tutulmalıdır.

Anahtar Kelimeler

İlahiyat fakültesi, hadis, tefsir, pozitivistik düşünce, dünyasızlık

NOTES ON THE MEANING OF TAFSİR, HADITH, ETHICS, AND MUSIC IN THE FACULTIES OF THEOLOGY TODAY

Abstract:

Both classical and modern disciplines in the faculties of theology today have been suffering from worldlessness and positivistic thinking. The problem of worldlessness in classical disciplines, most obviously tafsir and hadith, can be dated back to Medieval ages when hierarchical metaphysical construction of universe was elevating generals or universals to highest level of philosophy of knowledge while degrading the value of particulars. Positivistic thinking in modern Islamic disciplines can be dated back to the late period of Ottoman Empire. In this paper, the basic claim is made as follows: Tafsir and hadith can be only sub-disciplines of ethics which is criticized and revised by aesthetical disciplines, such as music, if tafsir and hadith are to regain their living worlds. This is because ethics is a general philosophy of living world which takes its aesthetical orientations from non-positivistical disciplines like music.

Key Words

Faculty of theology, hadith, tafsir, positivistic thinking, worldlessness

* Prof. Dr.,19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı.

İlahiyat fakültelerinin ilmi ve dini bağlamlarda anlam ve işlevi kadar bu fakülteler içinde farklı derslerin statüsü ve anlamı her zaman felsefi bir sorun teşkil etmiştir. İslam düşüncesi tarihine yöneldiğimizde kabaca yaygınlık kazanan ‘ilimler sınıflaması’ kadar her bir ilim alanının kendine yönelik kurgusu bu felsefi sorunun tarihsel derinliği hakkında bize önemli şeyler söylemektedir. Osmanlı medreselerinde felsefe derslerinin var olup olmadığına ve varsa ne tür bir işlev üstlendiğine dair uzun soluklu tartışmalar temel felsefi sorunun bir parçasıdır. Benzer şekilde Cumhuriyet tarihinde ilahiyat fakültelerinde tefsir, hadis, ahlak felsefesi ve müzik gibi derslerin konumu ve içeriği üzerine bitmek bilmeyen tartışmalar bizi hep aynı felsefi sorun ile yüzleştirmektedir.

Bu felsefi sorunu kabaca şu şekilde ifade etmek mümkün görünmektedir: Beşeri dünyanın tüm belirsizlikleri ve değişimi içinde bir dine (İslam) inanan insan ne ölçüde bu belirsizlikler ve değişimle anlamlı bir yüzleşme sorununa hazırlanabilir? Dinin gelenekselleşmiş öğretileriyle belirlenmeye çalışılan birey, söz konusu belirsizlik ve değişimlerle anlamlı şekilde yüzleşebilir mi? Yoksa eğitim ve öğretim yoluyla gerçekleşeceği varsayılan bireyin belirlenmesi, tam da bu yüzden bireyi nesneleştirdiği ve birey olmaktan çıkardığı için onu belirsizlikler ve değişimler karşısında savunmasız ve kırılgan hale mi getirmektedir? Böylesi bir sorun yumağı karşısında inancı temsil eden tefsir ve hadis, ahlakı temsil eden ahlak felsefesi ve sanatı/estetikliği temsil eden müzik gibi disiplinler gerçekte ne anlama gelmekte ve ne tür bir işlev üstlenmektedir?

Küresel Çağın bize sunduğu imkânlar, belirsizlikler ve hızlı değişim süreci içinde duran bireyler olarak bu sorulara klasik İslam düşüncesinden hareketle hâlihazır cevaplar veya düşünme modelleri bulamayacağımız açıktır. Zira Osmanlı düşünce tarihini de büyük oranda kapsayan klasik İslam düşüncesi, kendisine klasik metafiziği ve kozmolojiyi referans noktası olarak kabul ettiği sürece belli bir hiyerarşik düşünme modelini benimsemekte zorlanmamıştır. Bu hiyerarşik düşünme modeli, ‘varlıkların düzeni’ tasarımına göre şekillendiği için, izlemesi gereken yol ya da usulün yine varlıkların düzeni içinde gerçekleştiğini kabul etmiştir. Bir başka deyişle, bu düşünme modeli, temelde ontolojik karaktere sahip olduğundan, varlıklarla düşünce arasındaki engel ya da perdelerin kaldırılması esnasında zaten düşüncenin varlığın özüne erişeceğini varsaymıştır.

Buna göre düşüncenin görevi, varlığa kendisini açık tutmak, varlığın özünün (cevher, suret) kendisinde tecelli etmesine hazırlanmaktır. Düşünce varlığın özünü tecrübe ettikçe dönüşecek ve insan varlıkların düzenine göre kendisini gerçekleştirecektir. Kısacası yol ya da usul, düşüncenin ihdas ettiği, yoktan tasarladığı bir şey olmayıp, doğrudan varlıklar düzeni içinde zihnin tecrübe ettiği öz ya da cevher tarafından belirlenmektedir.

Bu yüzden klasik İslam düşüncesi içinde ‘usul’ kavramı, modern Kartezyen ‘metot’ kavramından radikal biçimde farklılık arz etmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi ‘usul’ kavramı varlıktan düşünceye yönelik bir ‘etkileme sürecini’ temsil ederken, Kartezyen metot düşünceden varlığa doğru ‘düşüncenin soyut ilkeleri’ ışığında yönelişi temsil etmektedir. Buna göre, usul kavramı temelde ontolojik, metot kavramı ise epistemolojik bir tutumu kendilerinde yansıtır.

Klasik İslam düşüncesinde ‘usul’ kavramı, ontolojik karakteri nedeniyle, evrensel olarak belirlenebilecek bir insan tasarımı da peşinen varsayımdır. Kâinat ya da varlıklar düzeni (Âlem-i Kübra, makrokozmoz) içinde konumu ve işlevi belirlenebilir insan tasarımı (Âlem-i Suğra, mikrokozmoz) aynı zamanda ‘usul’ kavramının amacını, yöneliş tarzını belirleyen bir etkidir. Her ne kadar ilk bakışta usul, insanın ilgilendiği konu üzerinde kesin ya da büyük oranda doğru bilgiye erişmesini amaçlıyor gibi görünse de, asıl amaç epistemolojik değil, ontolojiktir: İnsanın kemale ermesi, olgunlaşması, hakiki varlığına kavuşması. Genel olarak tasavvufi düşünce içinde kullanılan ‘kâmil insan’ kavramı, gerçekte usulün nihai amacını belirler.

Ne var ki klasik İslam düşüncesi ana hatlarıyla böylesi bir düşünme modelini benimsemiş olsa da, az önce dile getirdiğimiz ‘kesin bilgi’ ya da ‘büyük oranda doğru bilgi’ noktasında sık sık gerilimlere tanık olmuştur. Zira şu soru her zaman zihinleri kurcalamıştır: Kesin bilgi nereden gelmektedir? Özellikle Gazzâlî’nin *Munkiz* adlı eserinde dile getirdiği gibi bu soru her zaman farklı mezhep, tarikat, felsefi grup ya da inanç toplumları arasında farklı şekillerde cevaplanmıştır. Klasik düşünceye yön vermiş olan kavram çiftlerine ya da ikilemlere bakıldığında bütün bunların kesin bilginin kaynağı sorusu etrafında toparlanabildikleri görülür. Zahiriler için metnin zahiri, Bâtıniler için metnin batını anlamı kesin bilginin kaynağıdır. Filozoflar için felsefi akıl, İmamiye için ‘İmam’ kaynaktır. Kimileri için yalnızca Kutsal metinler kesin bilginin kaynağı iken, kimileri için aklın anlamlandırma kriterleri ile birlikte kutsal metinler kaynaklık teşkil ederler. Tasavvufi ise zevk ya da manevi tecrübeye yol açmadığı ve konu olmadığı sürece gerçek bilgiden, dolayısıyla kesin bilginin kaynağından söz edemeyiz.

İslam toplumlarının Batı düşüncesi ve modern bilimler ile yüzleşmeye başlamasıyla birlikte kesin bilginin kaynağı tartışmasına yeni boyutlar eklenmiştir. İslam toplumlarında etkisi en fazla olmuş ve hala etkinliğini sürdüren pozitivizm, ‘bilimsel bilginin kriterlerine uygunluk’ dışında kesin bilginin kaynağı sorusunun cevaplanamayacağını ilan etmiştir. Bu durumda İslam düşünce tarihinde ortaya konmuş tüm bilgiler bu kriterlere uyum sağlamadığı sürece ya salt inanç ya da salt tarihsel bilgi statüsüne indirgenmiştir. İşin ilginç tarafı, pozitivizmin ilan ettiği bilimsel bilginin kriterlerine ancak fizik temelli fen bilimlerinin uyum sağlayabildiği kabul edildiği için sosyal bilimlerin hepsi belli bir ‘kuşku’ konusu

olarak değer yitimine maruz kalmıştır. İlahiyat fakültelerindeki tüm dersler genel hatlarıyla sosyal bilimlerde yer aldıklarından, kaçınılmaz olarak ‘kuşku’ konusu olarak durmaktadırlar.

Her ne kadar Batı düşünce tarihinde pozitivistizmin bu tavizsiz ‘bilimsel bilgi’ anlayışına ciddi itirazlar olmuşsa da, ülkemiz akademik düşüncesinde pozitivistizme itirazların kendisi büyük oranda pozitivistizmin etkisi altında şekillenmiş görünmektedir. Bu bağlamda İlahiyat Fakültelerinde pozitivistizme karşı dine ‘modern bilim ve toplum alanı içinde’ yer açma çabası içindeki akademik yazılar çok büyük oranda pozitivistik karakterdedir. İşin daha ilginç ve bir o kadar hazin tarafı, klasik İslami ilimlerin günümüzde mirasçısı ve Kur’ani yaklaşımın temsilcisi gibi görülen tefsir, hadis gibi disiplinler bile pozitivistik felsefenin gittikçe derinleşen etkisi altında görünmektedirler. Zira ülkemizde Osmanlı’nın son dönemi dâhil, tüm Cumhuriyet tarihinde ilköğretim ve öğretimiyle birlikte pozitivistizm zihinleri şekillendiren en etkili felsefe olmaya devam etmektedir.

Fakülte, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimleri esnasında etki gücü daha da artan pozitivistik felsefe, temel İslam bilimleri dâhil, tüm ilahiyat fakültesi disiplinleri içinde üretilen bilgilerin arka planı olarak ilk elde ‘görünmezlik’ kazanmaktadır. İşin en garip tarafı ise, genel olarak felsefe dersleriyle aktif ilişki içinde görünmeyen temel İslam bilimleri, felsefi tartışmalardan uzak durdukça kendilerini daha kaygı verici biçimde pozitivistik düşünme modeli karşısında savunmasız hale getirmektedirler. Bunun sonucu ise belki en vahim noktayı oluşturmaktadır: Dindar halk kesimi dâhil, genel olarak ilahiyat fakültesi öğrencileri gözünde dini meşruiyeti en yüksek temel İslam bilimleri tarafından üretilen bilgiler içinde doğrudan dinin kendisi (İslam) pozitivistik bilginin bir konusu ya da nesnesi haline gelmektedir.

Zira pozitivistizmin en temel karakteri, Kartezyen metot kavramının varsaydığı şekilde, ‘posit’ yani ‘yerleştirmek, koymak’tır. Burada varolan her şeyin kendi gerçekliğinden ve ilkelerinden kuşku duymayan bilinç (Cogito) karşısında yerleştirilmesi, konumlandırılması, pozitif hale getirilmesi yani bilince uyum sağlayan, onu onaylayan, ona karşı direnmeyen bir düzeye taşınması söz konusudur.

Bu yüzden klasik İslami düşünce içinde işlev görmüş olan ‘usul’ kavramı, günümüzde, dikkat çekmeksizin yerini ‘metot’ kavramına bırakmış durumdadır. Bu durum büyük oranda klasik usul kavramını dikkate alarak çalıştığı düşünülen temel İslam bilimleri için en fazla geçerlik arz etmektedir. Kısaca söylersek, günümüz ilahiyat fakültelerinde temel İslam bilimleri ‘usul’ imgesi içinde ‘metot’ kavramının pozitivistik düşünme modeline göre bilgi üretiyor görünmektedirler.

Bu durumu daha iyi fark edebilmek için belki Aynu’l-KudatHemedani, Gazzâlî, Mevlana gibi düşünürlerin Kur’an metnine yaklaşımlarıyla günümüz temel

İslam bilimlerinin Kur'an metnine yaklaşımı arasında genel bir karşılaştırma yapmak yararlı olacaktır. Yukarıda andığımız düşünürler için Kur'an metni bir 'dehliz', 'geçit' ya da 'eşik'tir. Bu metaforların ima ettiği husus şudur: Kur'an'ın anlamı Kur'an metni 'içinde' ya da 'dışında' değildir. Bir başka ifadeyle Kur'an'ın anlamı Kur'an'ın dilsel, mantıksal, felsefi analizleri ya da Hz. Peygamber dönemi içinde Kur'an'ın konumlandırılmasıyla keşfedilebilecek bir 'şey' değildir. Kısacası o 'bir yerde bulunabilecek' bir nesne değildir. Aksine o, bize yalnızca işaretler (ayet) sunduğu için, işaretlerin gösterdiği yönde ilerledikçe her insan onu kendi varlığının dönüşümü esnasında tecrübe etmeye başlar. Böylece Kur'an'ın anlamı ile onu tecrübe eden insan arasında açık bir epistemolojik mesafe oluşmadığı için o 'gösterilebilir', ya da modern tabiriyle, 'nesneleştirilebilir, şeyleştirilebilir' hale gelemez.

Diğer bir deyişle, Kur'an'ın anlamı ontolojik bir hadise olarak insanın zamansal dönüşümü esnasında tecelli etmeye devam eder. Buna göre, ilmin amacı Kur'an'ın anlamını ortaya çıkarmak değil, insanın işaretlerin gösterdiği yönde ilerlemesine yardımcı olmaktır.

Buna karşın, günümüz temel İslam bilimleri içinde artık 'anlam', insan bilincinin karşısında konumlandırılabilir, yerleştirilebilir, kavramlaştırılabilir, dolayısıyla başkalarına olduğu gibi aktarılabilir bir şeydir. Bu durum tam da pozitivistik bilimsel bilgi ile tarif edilen hususa paralellik arz etmektedir. Bilginin kesinliği, gerçekliği ve doğruluğu aynı zamanda onun 'posit/if' yani insan bilincinin mantıksal kriterlerine uyum sağlayan, onu onaylayan bir 'nesne' ve 'şey' olarak başkalarına aktarılabilir hale getirilmesi demektir. Böylece 'özneler-arasılık' (intersubjectivity) bilimsel bilginin her yerde aynı şekilde anlaşılabilmesi olarak modern düşünme modelinin bir genel karakteri haline gelmektedir.

Sonuçta temel İslam bilimleri, tüm insanlık için aynı şekilde anlaşılması beklenen özneler-arası nesneleştirilmiş yani başkalarına aktarılabilir hale getirilmiş bilgi anlayışıyla ilahiyat fakültelerinde 'öğretim' ve 'eğitim' kavramlarının temel felsefesini de belirlemektedir. Bu temel felsefeye göre, 'bilgi', olduğu gibi aktarılabilir (özneler-arasılık) özelliği nedeniyle inananların din eğitimine yön vermelidir. Diğer bir ifadeyle, ilahiyat fakültesi öğrencilerinden beklenen şey, bu bilgiyi onu henüz bilmeyenlere aktararak doğru bir eğitime zemin hazırlamalarıdır.

Ancak bu noktada en kayda değer husus, temel İslam bilimleri içinde üretilen bilginin kendisinin 'şeyleştirilmesi' yani bir 'nesne' haline getirilmesidir. Şayet bilgi, başkalarına olduğu gibi aktarılacak ve bir değişime maruz kalmadan özneler-arasılık özelliğini koruyabilecekse, bu durumda dini bilgi ile bir fizik ya da matematik bilgisi arasında gerçekte ne tür bir fark kalmaktadır? 'Bilginin kendi evrenselliğine ulaşmasına' matuf olarak 'aktarılabilirliği' ya da 'nesneleştirilmesi' aynı zamanda bu bilginin konusu olarak İslam dininin nesneleştirilmesine,

şeyleştirilmesine, yani konumlandırılabilir, yerleştirilebilir bir unsura dönüşmesine yol açmıyor mu?

Burada kanaatimizce önem arz eden bir hususa dikkat çekmeliyiz. Modern bilimsel bilginin pozitivizmin etkisi altında şeyleştirilmesi, nesneleştirilmesi yani konumlandırılması aynı zamanda modern bilimsel bilgiyi üreten zihnin kendisi dışındaki her şeye yönelik temel felsefi tutumunu da yansıtır. Bilimsel bilgiyi üreten zihin bunu kendi dışındaki her şeyi konumlandırarak, kendi karşısında yerleştirerek (pozitifleştirerek) gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla bilinç karşısında varlıklar konumlandırılabilir oldukları ölçüde bilimsel bilgi konusu haline gelmekte, konumlandırılmadıkları ölçüde bilimsel düşünce alanının dışında tutulmaktadır. Yani onlar ‘gerçek varlık’ statüsüne layık görülmedikleri için bir inanç, kanaat ya da varsayım konusu olarak değer kazanıp-kaybetmektedirler.

Bu durum karşısında şu soruyu sormak kaçınılmaz hale gelmektedir: Kur’an metni temel İslam bilimleri içinde ne ölçüde bilgi konusu haline gelebilir? Temel İslam bilimleri içinde bilgi konusu haline getirilen yani konumlandırılan Kur’an metni artık bir bilgi kaynağı olarak iş görebilir mi? Dahası Kur’an gerçekte bir bilgi kaynağı mıdır? Yoksa o ‘gaybeiman’a insanları davet eden ve sadece bize ayetler (işaretler) sunan bir metin olarak beşeri dünyada tanımladığımız yani ürettiğimiz hiçbir bilgi türü içinde yer almıyor mu?

Bu sorularla dikkat çekmeye çalıştığımız husus, Kur’an metninin temel İslam bilimlerinin nesneleştirici ve konumlandırıcı bilgi modeli içinde nesneleştirilen bir husus haline gelmesiyle uzun soluklu denebilecek sekülerizmin genişlemesine katkı yaptığıdır. Sekülerizm, her şeyden önce ‘boş mekân’ anlayışıdır. Bir başka deyişle, sekülerizm, klasik metafiziksel düşüncenin Tanrı’nın eylem alanı olarak oluştuğunu, dolayısıyla ‘dolu’ kabul ettiği mekânın modern bilinç tarafından boşaltılması ve insanın özgürlük ve irade alanı olarak kalmasına karar vermesi durumudur. Bu yüzden bilimsel bilgi anlayışı, Kartezyen metot anlayışı doğrultusunda sekülerizmin en önemli boyutlarından birini oluşturur.

Boş mekân, insanın özgürlük ve iradesine açık tutulan mekân olarak insanın varlıkları bilimsel bilgi sayesinde karşısında konumlandırabilmesini mümkün kılmaktadır. Klasik çevre algısı ile modern çevre algısı arasında karşılaştırma yapıldığında bu durum daha açıkça fark edilebilecektir. Klasik çevre algısında çevre genel olarak Tanrı’nın iradesine ve/veya diğer metafiziksel ya da mitolojik varlıkların etkilerine açık olan, bu yüzden insan kaderini şekillendiren bir faaliyet alanıdır. Kısacası klasik çevre algısında insan, çevrenin insanın iradesini aşan gücü karşısında büyük oranda pasif durumdadır. Modern çevre algısında ise çevre sadece fiziksel varlıklardan oluşmakta ve bilimsel bilginin konusu olarak nesneleştirilebilir haldedir.

Boş mekân anlayışı, bilimsel bilginin dışında modern sanatsal üretim çabalarına imkân veren bir mekân anlayışıdır. Bu yüzden sekülerizmin diğer önemli boyutu modern sanatın boş mekân anlayışı sayesinde teşekkül etmektedir. Modern sanat, görebildiğimiz kadarıyla, daha ziyade modern bilginin konusunu oluşturmeyen diğer hususların boş mekân anlayışı ekseninde konumlandırılması ve nesneleştirilmesi olarak etkinliğini sürdürmektedir.

Bütün bunlardan sonra günümüz ilahiyat fakültelerinde özellikle temel İslam bilimlerinin daha fazla etkisine maruz kaldığı pozitivistik düşünme modeli içinde bilgi üretirken aynı zamanda sekülerizmin boş mekân anlayışına bir şekilde destek verdiğini ileri sürmek daha anlaşılır olacaktır. Zira pozitivism, zaten sekülerizmin boş mekân anlayışının bir başka ifadesidir. Bu durumu Batı toplumlarının tarihsel serüvenine baktığımızda kolayca müşahade edebiliriz. Batı toplumlarında sekülerizmin gelişmesi ile pozitivism ve modern bilimsel bilgi anlayışının gelişmesi paralel hususlardır. Bu durum aynı zamanda geleneksel anlamıyla kabul edilen tüm dini, ahlaki ve estetik unsurların boş mekân anlayışı içinde bir yerlerde *konumlandırılmasına* yol açmıştır.

Son dönem Osmanlı ve Cumhuriyet tarihimizde pozitivism yaygınlaşmaya başlaması da benzer şekilde bilimsel bilginin benzersiz bir konum elde etmesine ve geleneksel tüm dini, ahlaki ve estetik unsurların bir yerlerde *konumlandırılmasını* beraberinde getirmiştir. Buna paralel olarak ilahiyat fakültelerinde metod kavramının arka planda araştırma ve düşünme faaliyetlerini şekillendirmesi, bu fakültelerde üretilen ve din adına meşruiyet kazanan bilgilerin büyük oranda sekülerleşme sürecine katkı yapmasına yol açmaktadır.

Bu noktada bizi ilgilendiren teorik ve pratik iki temel sorun şudur: İlahiyat fakülteleri içinde ders konusu olan disiplinler ne tür düşünme ve anlama modelleri içinde faaliyet göstermelidir? Bu fakülteler içinde bilgi, aktarılabilir, nesneleştirilebilir bir şey olarak algılandığı sürece ‘öğrenci’ dediğimiz bireyler aynı zamanda nesneleştirilmiş ve böylece birey özelliğini yitirmeye başlamış hale gelmiyorlar mı? Şayet durum buysa, öğrencilerin modern dünyanın tüm belirsizlikleri, değişimi ve sekülerizmin beraberinde getirdiği sorunlarla yüzleşmesi nasıl mümkün olacaktır?

Kısacası üretilen bilginin kendisi gibi nesneleştirilen yani üretilip konumlandırılabilceği varsayılan öğrenci tam da modern dünyanın tüm belirsizlikleri ve değişimi karşısında kırılgan hale gelmiyor mu? Bu tür bir öğrenci, dinin nesneleştirilemez tüm boyutlarını nasıl anlayabilir ve sekülerizmin pasif bir destekçisi olmaktan nasıl uzaklaşabilir? Kısacası böylesi konumlandırılan ve nesneleştirilen öğrenci kendisini nasıl kritik edip kendi gerçekliğiyle yüzleşme imkânına erişebilir? Yoksa ‘inançlı nesil’ imgesi altında kendini kritik edemeyen ve

dolayısıyla modern dünya karşısında savunmasız kalan bir ‘kurban’ imgesi mi oluşmaktadır?

Kanaatimizce temel İslam bilimleri klasik kavramlar ile modern bilimsel bilgi anlayışı arasındaki büyük felsefi farkın yeterince ayrımında olmadığı için bir taraftan sekülerizme dolaylı destek verirken diğer taraftan ‘kurban’ imgesinin oluşumuna yol açmaktadır. Bunun en önemli nedeni ‘dil’ yani ‘modern kavramsal birikim’ sorunudur. Daha açık ifadeyle modern dünyanın gerçekleriyle yüzleşmeyi sağlayacak modern kavramsal birikim temel İslam bilimleri içinde oluşmadığı için ister istemez bu bilim dalları içinde şekillenen zihin modern dünya içinde savunmasız hale gelmekte ve bir kurbanı dönüşmektedir. Modern kavramsal birikim oluşmadığı sürece, klasik kavramların gücünü ve sınırlarını test etme imkânı da oluşmamaktadır.

Yukarıda ‘kurban’ kelimesini yalnızca ‘dışarının etkisine maruz kalma’, ‘savunmasız durma’ anlamında değil, aynı zamanda ‘ikame’ anlamında kullandığımızı belirtmeliyiz. ‘Kurban’, bir üst gerçekliği ikame etme uğruna kendisini dışarının etkisine açık hale getirme olayıdır. Buna göre, temel İslam bilimleri üst gerçeklik olarak İslam dinini günümüzde ikame etmek yani onun yerini tutmak isterken kendisini küresel çağın etkilerine—yeterli kavramsal birikim olmadığı için—açık hale getirmekte ve bir kurbanı dönüşmektedir. Dolayısıyla bu disiplinlerin nesneleştirilmiş ve nesneleştirici bilgisine göre konumlandırılan, nesneleştirilen öğrenciler de ‘kurban’ imgesinden pay almaktadırlar.

Şayet bu analiz ve tespitlerimiz doğruysa, bu durumda tefsir ve hadis gibi çok önemli iki disiplinin ahlak felsefesi ve müzik disiplinlerine referansla ilahiyat fakülteleri için anlamı ve işlevlerinin neler olabileceği hususunda bazı düşünceleri ileri sürme hakkımız olabilecektir. Burada tefsir ve hadis disiplinlerini ahlak felsefesi ve müzik ile birlikte ele almak isteşimizizin nedeni daha ziyade sembolik bir anlam taşımaktadır. Zira ahlak felsefesi (inanan) insanın küresel dünyanın çoğulcu yapısıyla nasıl bir ahlaki iletişime geçebileceğini araştırırken, müzik, kendine özgü kavramsal olmayan diliyle tüm kavramsal düşünmenin sınırlarını aşmamızı mümkün kılmaktadır. Böylece hem ahlak felsefesi hem de müzik, nesneleştirici olmayan düşünme tarzının iki farklı formu olarak günümüz tefsir ve hadis disiplinlerine hâkim görünen nesneleştirici düşünme sorununun kritik edilmesinde ve aşılmasında sembolik roller üstlenebilir.

Burada ‘ahlak felsefesi’ yerine genel olarak ‘felsefe’ye veya özel olarak ‘İslam felsefesi’ne sembolik rol atfetmek de mümkündür. Ancak ‘felsefe’ kelimesi çok farklı düşünme tarzlarına genel olarak işaret etmekte ve pozitivizm, analitik felsefe gibi nesneleştirici felsefeler hala ‘felsefe’ kelimesini genel olarak temsil etmeye devam etmektedirler. ‘İslam felsefesi’ tabiri de günümüzde daha ziyade

felsefe tarihçiliğinin bir alanı olarak yine pozitivizmin ve buna bağlı olarak Oryantalizmin etkisine çok açık olarak durmaktadır.

Tefsir ve hadis bilimlerini, yukarıda andığımız nesneleştirme sorununa maruz bırakan önemli faktörlerden biri, ‘Kur’an’ ve ‘hadis’ dediğimiz hususları belli bir ‘soyutlama’ mantığı içinde ele almak isteyişleridir. Burada en kritik nokta, ‘Kur’an’ ve ‘hadis’in adeta ‘kendinde nesne’, ‘kendi başına varolan bir şey’ gibi tasarlanmasıdır. Elbette bu yaklaşımda modern pozitivizmin yanında klasik İslam düşüncesinin ‘Kur’an’ ve ‘hadis’i olağan “beşer sözü”nden ayırt ederek ele almaya çalışmasının rolü de söz konusudur. “Kutsal metinlerin tahrifi” ve “hadis uydurmacılığı” gibi sorunlar klasik bilginleri her iki metin türü karşısında belli bir soyutlamacı tavır almaya zorlamıştır. Ancak Gazzâlî’nin “mücerret” kavramını kullanarak eleştirdiği bu yaklaşım, tüm klasik düşünceye hâkim olmamıştır.

Tarihselciliğin İslam düşüncesinde mekân edinmesi ile birlikte Kur’an’ı ve hadisleri Hz. Peygamber döneminin sınırları içinde ele alma teşebbüsü söz konusu soyutlama sorununu çözmemiş, yalnızca ona tarihsel bir soyutlama boyutu eklemiştir.

Oysa tarihsel süreklilik içinde bakıldığında Kur’an ve hadislerin en temelde ontolojik-tarihsel birer hadise olarak her zaman içinde bulundukları ortam ile çok farklı düzeylerde bağlantılar ya da ilişkiler içinde anlam kazandıkları görülür. Diğer bir deyişle, “kendi başına Kur’an ve hadis” anlayışı, ancak bir zihinsel tasarım olup, tarihsel gerçekliği yansıtmamaktadır. Bu nedenle büyük oranda dil-gramer analizi ya da bazı tarihsel bilgilerle Kur’an ve hadislerin anlaşılabilceğinin varsayılması, soyutlamacı yani konumlandırıcı ve nesneleştirici mantığın tüm illüzyonlarının İslam adı altında meşruiyet kazanmasına yol açmaktadır. Burada pek ciddi bir soru karşımıza çıkmaktadır: Soyutlanan bir metin, Kutsal metin olabilir mi? Buna bağlı olarak soyutlanan bir din, Din olabilir mi?

Bu soruların ne anlama geldiğinin daha iyi fark edilebilmesi için tefsir ve hadis bilim dallarında “anlam” dediğimiz hususun nasıl teşekkül ettiğine dair yüksek düzeyde bir tarihsel ve felsefi bilincin yani birikimin oluşmasını beklemek durumundayız. Zira “anlam” dediğimiz husus içinde yazar, metin, okur, tarihsel ortam, varlık tasarımları, dil ufku, dil oyunları, sosyal-siyasi ilişkiler, gelenek, maddi çıkar ilişkileri, estetik algılar gibi çok farklı hususların rolü söz konusudur. Buna göre Kur’an ve hadis dediğimiz metin formları, yalıtılmış (kendi başına) nesneler değil, anlamı oluşurken çok farklı gerçeklik düzeyleriyle bağlantısı kurulmakta olan ‘süreçler’dir. Tam da birer ‘süreç’ oldukları için her iki metin formunun yalıtılmış halleriyle anlaşılabilceğini düşünmek, akıp gitmekte olan bir nehrin yalnızca bir resim formatı içinde anlamaya çalışmak gibidir.

Pozitivizm, varlıkları nesneleştirirken aynı zamanda onları yalıtıp resimleştirir yani tek boyutlu hale getirir. Bu yüzden pozitivizmin en büyük sorunu

‘temsil’ ya da ‘re-prezentasyon’ sorunudur. Temsil ya da reprezentasyon, bir varlığı bir dilsel ifade ya da nesne içinde ikame / yeniden varetme çabasıdır. Bu şekilde dilsel ifade ya da nesne, o varlığın yerini tutmaya ve hatta ondan daha gerçek olmaya başlar. Benzer şekilde temel İslam bilimleri içinde, özellikle tefsir ve hadis bilimlerinde Kur’an ve hadis gibi iki büyük gerçeklik, tüm tarihsel sürekliliklerine karşın, belli başlı dilsel ifadeler içinde anlamı ikame olunacak (temsil edilecek, represente olacak) nesnelere dönüştürülmektedir.

Buna dayalı olarak ‘temsil’in ‘varlık’tan daha gerçek olmaya başlaması gibi, tefsir ve hadis bilimleri Kur’an’ın anlamının meşru temsilcileri olarak diğer disiplinler üzerinde bir tür otorite haline gelmektedir. Bu durum belki en fazla ilahiyat fakültesi öğrencilerini etkilemektedir. Zira uzun yıllar ilahiyat fakültesinde görev yapmakta olan bir öğretim üyesi olarak gözlediğimiz şey, söz konusu iki disiplin dışında fıkıh, tasavvuf, kelim, Arapça, İslam tarihi vs. diğer pek çok disiplinin öğrencilerin gözüne birer “araz” yani “ikincil” konumda görünmesidir. Buna göre, felsefe alanı içinde görülen ahlak felsefesi, İslam felsefesi, din felsefesi, felsefe tarihi ile İslam sanat tarihi içinde görülen müzik gibi dersler ise, tabir caizse “üçüncü göz” yani cevher-araz ikilisine dışarıdan bakan, dolayısıyla yabancı olan/ yabancılaştırıcı birer göz haline gelmektedir.

Dikkat edilirse burada kısmi düzeyde—yazımızın başlarında atıf yaptığımız—hiyerarşik düşünme modeli (klasik kozmoloji ve metafizik) hala etkin görünmektedir. Ama belki bundan daha çok modern dünyanın yabancılaşma/ yabancılaştırma sorunu karşısında hep aranan yuva, Heimat, arz-ı mev’ud, kutsal, korunmuş mekân gibi imgeler iş başındadır. Bu açıdan bakıldığında genel olarak tefsir ve hadis gibi ilimler “cevher”in ikamesi ya da temsili olarak yuva, Heimat, arz-ı mev’ud, kutsal, korunmuş mekânı simgelerken, diğer ilim dalları bir tür asıl (cevher)dan uzaklaşmaya başlama ya da sürgüne gidiş haline gelmektedir. Tarihsel İslam dünyasında teorik düzeyde meşruiyet kazanamamış iki disiplin olarak felsefe ve müzik adeta sürgün mekânını simgelerler.

Ne var ki, daha önce yaptığımız analizler doğruysa, tam da temel İslam bilimlerinin yalıtılmış ve nesneleştirici düşünme tarzı, ilk elde verdiği izlenimin çok ötesinde, zaten modern dünyanın sürgün diyarını inşa etmektedir. Burada ‘sürgün diyarı’ metaforu ile bu disiplinler tarafından üretilen bilginin öğrencileri ya da okurları ne geçmişte ne de günümüzde bir yuvaya kavuşturabildiğine atıf yapmaktayız. Bu durum farklı yazılarımızda dile getirdiğimiz “bölünmüş bilinç” (splitconsciousness) sorununun bir başka yüzüdür. Zira bir yerde yuva tutmak, bizlerin belli bir yere ilişkin kavramsal birikimimize bağlıdır. Bizler “dil” sayesinde ve “dil içinde” yuva tutarız. Klasik kavramlara yön veren büyük hiyerarşik kozmoloji ve metafiziğe (İslam felsefesi) ve modern kavramlara yön veren Küresel Çağ ontolojisine dair modern ve post-modern felsefelere dair kavramsal birikim

ortaya çıkmadıkça her iki dünyaya da yabancı kalan, dolayısıyla kırılğan birer kurban imgesinin oluşması kaçınılmaz olmaktadır.

Kanaatimizce bu sorundan belli ölçülerde çıkış yolu ahlak felsefesi ve müzik bağlamında mümkün olabilir. Zira her iki disiplin, “kavramsal olmayan” dolayısıyla nesneleştirmeyen ve açıkça konumlandırmayan bir düşünme tarzını gerektirmektedir. Ahlak felsefesi, yaşayan bireyin toplum içinde ve başkalarıyla yüzleşirken ahlaken doğru olanı nasıl keşfedebileceğine dair ontolojik temelli değer bilincinin gelişimiyle ilgilenmektedir. Buna göre, birey ahlaki açıdan her ne kadar geleneksel ahlak pratikleri içinde yer alsın ve bir takım ethos yani ahlaki vizyon sahibi olsa da, hala “şimdi-burada” kategorisi içinde ahlaken doğru olanı peşinen bilebilecek durumda değildir. Diğer insanlarla ve varlıklarla “yüzleşmesi” yani kendisinden farklı olan “yüz”ün gerçekliği ve anlam dünyası karşısında kendi “yüzünü” fark edebilmesi esnasında ahlaki sorunun ne olduğunu fark edebilir. Böylece ahlaki sorunun fark edilmesi, nesneleştirici, ötekileştirici, yabancılaştırıcı, soyutlayıcı bir düşünme tarzı içinde değil, doğrudan bireyin kendisini de tüm varlığıyla kuşatan ortam içinde başkalarıyla yüzleşme esnasında fark edilebilir.

Başkalarının “yüzü” asla ötekileştirilebilecek bir nesne değildir. Tam tersine o, kişinin kendi düşüncesinin, algısının, kavramsal dünyasının sınırlarını fark etmesine imkân veren ve böylece “etkileme /etkilenme” hadisesi içinde tecrübe edilen bir gerçekliktir. Bu nedenle ahlaki sorunların anlaşılması, yaşanan ve tecrübe edilen dünyanın ve tarihsel ortamın yeni bir gözle görülmesini gerektirmektedir. Tam da bu yüzden ahlak asla ne geçmişin şu anda bir temsili ne de salt bir kurgu içinde üretilebilecek şeydir. Aksine o insanın yaşayan tarihi anlama gücüne göre ait olabildiği bir toplumsal süreçtir. Ahlak, bu yönüyle, insanın her an bu dünyada yuva tutmaya çalışması, ona ait olması ve onu dönüştürmesi durumudur.

Ahlak felsefesini bu bağlamda ilginç kılan husus, ahlaken en doğru olanın tüm zamanlar için peşinen bilinemeyeceğini bize fark ettirmesidir. Bir başka ifadeyle “şimdi-burada” kategorisi tümel kavramsal düşünce ile fark edilebilecek ve anlaşılabilir bir husus olmadığı için daima kavramsal oluşuma ve dönüşüme yol veren bir gerçekliktir. Ahlak felsefesi bu yüzden dilin ahlaki kaygılar eşliğinde sürekli yenilenmesi, revize edilmesi ve gerçeklikle bağının kurulması sorunu üzerinde düşünme faaliyetidir.

Kanaatimizce tefsir ve hadis gibi iki önemli disiplin, tam da Kur’an ve hadis dediğimiz iki büyük metin formunun tarihsel sürekliliğini anlama noktasında ahlak felsefesinin şimdi-burada olana açık kalma yani yaşayan gerçekliği kavramaya çalışma, ona uygun olarak dili revize etme faaliyetinin birer parçasıdır. Her ne kadar epistemolojik ve tarihsel araştırma açısından bakıldığında ahlaktan bağımsız disiplinler gibi görülseler de, kanaatimizce, tefsir ve hadis disiplinleri genel ahlak felsefesinin ontolojik düzeyde iki önemli parçasıdır. Nasıl ahlak

felsefesi, zaten düşünölmüş olanı yeniden düşünmeye değil, şimdi-burada yüzleştığımız gerçekliğin ve ahlaki sorunun henüz düşünölmemiş boyutlarını keşfetmeye çalışıyorsa, tefsir ve hadis disiplinleri de Kur'an ve hadis metin formları hakkında daha önce düşünölmüş olanın yeniden düşünölmesiyle yetinemez; şimdi-burada Kur'an ve hadis metin formlarının anlamının henüz düşünölmemiş boyutlarını keşfetme çabası içinde olmalıdır. Bu yüzden onlar genel ahlak felsefesinin iki farklı parçası olarak benzer bir düşünme modeli içinde yol almak durumundadırlar.

Ancak ahlak pratiğı ve ahlak felsefesi dediğimiz husus estetik bilincin söz konusu olmadığı yerde nasıl varolabilir? Varlığın estetik boyutlarının keşfine yönelmiş algılar olmaksızın ahlaki bilinci kaba bir bilinç olmaktan ne kurtarabilir? Burada Protestan mezhebinin kurucusu olarak bilinen Martin Luther'in 'Müzik olmasaydı insan taştan biraz daha fazla bir şey olarak kalırdı' anlamına gelecek sözünü aktarmakta yarar görüyoruz. Güzelin tecrübesi ve güzele dair bilinç ya da kavramsal birikim olmadan, ahlaken doğru olanın nasıl keşfedilebileceğı bize cevabı pek mümkün olmayan bir sorun olarak görünmektedir. Zira estetik ya da güzelin tecrübesiyle algıları hassaslaşmamış, zarıfleşmemiş, dolayısıyla ince noktaları (nükte) kavrayacak duruma erişmemiş bir bilincin ahlakiliğine belki en iyi örnek Haricilerdir. "Hüküm Allah'a aittir" sloganıyla Hz. Ali gibi bir şahsiyeti öldürdüklerinde çok muhtemelen ahlaken en doğru olanı icra ettiklerini düşünmekteydiler. Benzer şekilde geçmişte ve günümüzde Müslümanların Müslümanları tekfir ile suçlamaları ve Müslüman olsun ya da olmasın zaman zaman insanları haksız yere öldürmeleri sadece bir kelami sorun değildir. Belki bu durum en başta ahlaki-estetik algı sorunudur.

Bu noktada bir başka soruyu sormak durumundayız: Ahlaki-estetik bilinci hassaslaşmamış, bu bağlamda kavramsal birikimi yeterince oluşmamış bir insan Kur'an ve hadis gibi metin formlarının yaşayan anlamını nasıl hassas yönleriyle keşfedebilecektir? Daha önce belirttiğimiz gibi, Kur'an ve hadis, nesneleştirilebilecek, dolayısıyla fiziksel, mantıksal ya da tarihsel bir olgu olarak ötekileştirilebilecek hususlar olmadığı için anlamı, onu yorumlayan insanın ahlaki-estetik varlığından bağımsız bir şekilde ortaya çıkarılamaz. Kur'an ve hadisin anlamı ona inanan ve onu yorumlayan insanın varlık tarzlarını da kuşatan bir tarihsel süreklilik olarak günümüze erişmiş durumdadır. Buna göre Kur'an'ı anlayan insan aynı zamanda kendisini anlar. Kendi ahlaki-estetik algıları ne ölçüde gelişmiş ise bireyin Kur'an'ı anlaması o ölçüde farklılaşacaktır.

Bu açıdan bakıldığında müzik dediğimiz husus, her şeyden önce insan varlığının ve bilincinin estetik eğitiminin çok önemli bir parçasıdır. Buna dayalı olarak müzik ahlaki bilincin gelişiminde çok kritik bir rol üstlenir ve ahlaki bilincin "kaba bir bedevi ahlaki" ya da "harici ahlaki" olmasının önüne geçmeye çalışır.

Bütün bunlarla aynı zamanda bize her zaman anlaşılmaz görünen bir hususa işaret etmekteyiz: Genel olarak din eğitiminin dinin en temel unsurlarının yani kelami ve fıkhi ilkelerin öğretimiyle başlaması gerektiği şeklinde bir kanaat söz konusudur. “Önce asılların sonra ayrıntının bilinmesi” şeklinde bir perspektifi dile getiren bu kanaat, “imanın önce, amel ya da davranışın sonra geldiği” şeklindeki bir tarihsel yanılının ürünü gibi görünmektedir. Oysa daha derin düşünüldüğünde zaten imanın da bir eylem türü olduğu ve ortaya çıkışının ahlaki-estetik algılarımızla çok yakından ilgili olduğu fark edilebilir.

Çocukluktan itibaren yüzleşilen yaygın din eğitiminin ve ilahiyat fakültesi müfredatlarının genel sorunu diğer eylem türleriyle, dolayısıyla bu eylem türlerinin hep birlikte oluşturduğu ve içinde var olduğu “dünya” olmaksızın dinin asıllarının öğretilebileceğinin varsayılmasıdır. Oysa din, “dünya”nın yani insanın tarihsel olarak ürete geldiği büyük kültür dünyasının önemli bir parçasıdır. Kabaca “gelenek” olarak adlandırdığımız bu “dünya” olmaksızın hiçbir bilgi anlam kazanamaz ve işlev göremez. Genel din eğitiminin ve fakültelerimizdeki din öğretiminin genel olarak başarısızlığı bu “dünya” olmaksızın, kısacası “dünyası olmayan” bilgilerin öğrencilere aktarılmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda “nesneleştirilmiş bilgi”, “nesneleştirilmiş din” ve “nesneleştirilen öğrenci” tabirleriyle işaret etmeye çalıştığımız sorun biraz da budur: “Dünyasızlık”. Sekülerizmin ve pozitivizmin ilahiyat eğitim ve öğretimine hâkim olması genel olarak “dünyasız” bilgi anlayışıyla yetinmemiz ve hatta bu anlayışı her geçen gün daha fazla güçlendirmemizdir.

Sonuç olarak tefsir ve hadis disiplinlerini genel ahlak felsefesinin birer parçası olarak görüp, sonra müzik yani estetik bilincin gelişimi olmaksızın ahlaki bilincin tek taraflı kalacağına değinirken dikkatleri ortak bir noktaya çekmeye çalıştık: ‘Şimdi-burada’ kategorisi içinde düşünmeksizin ve nesneleştirmeyen bilinci geliştirmeksizin tefsir ve hadis disiplinleri kaçınılmaz olarak “dünyası olmayan” bilgiler üretmeye devam edecektir. Bu sorunu aşmak için çocukluktan itibaren genel din eğitim ve öğretimi kadar ilahiyat fakültelerinde din eğitim ve öğretimi her zaman “dünyası olan” ve “dünyanın oluşumuna katkı yapan” bir bilgiler ağının örülmesi yani genel bir metnin (text) oluşumunu sağlayacak şekilde gerçekleşmek durumundadır. Batı dillerinde ‘text’ kelimesinin örgü (tekstil) anlamına geldiğine değinmiş olalım.

Kur’an ve hadis, beşeri dünyanın anlamının sorgulanması, revize edilmesi ve hakikati anlama noktasında açık-uçlu kalması için var olmaya devam eden metinlerdir. Kısacası onlar beşeri dünya içinde ve bu dünyanın dönüşümü için varlıklarını sürdürmektedirler. Bu yüzden bu dünyayı kendi içinde asıl ve ayrıntı, yuva ve sürgün, değerli ve değersiz, cevher-araz, birincil ve ikincil gibi gerçekliğe tekabül etmeyen kavramsal ikilemler içinde bölmek, her şeyin ötesinde ‘dünyasızlaşma’ ve ‘nesneleş(tir)me’ sorununa yol açmaktadır. Ahlak felsefesi

genel olarak beşeri dünya felsefesidir ve revize olmak için daima müzik gibi estetik bilince ve sanat tecrübesine muhtaçtır. Genel ahlak felsefesinin birer parçası olarak tefsir ve hadis gibi disiplinler “bu dünyanın anlamı”ndan hareket etmedikçe başarılı olamaz. Başarabileceği tek şey, dünyasızlaşarak kendisini nesneleştirmekten ve yaşanan dünyaya yabancılaştırmaktan ibarettir.